

Varga Balázs

Az Európa-gondolat fejlődéstörténete a második világháborúig

Hésziodosz említi először Európa nevét az i. e. 8. században, Hippokratész pedig már összehasonlította Ázsiával. Arisztotelész pedig részletesen írt róla *Politika* című művében. Európát említi a görög mitológia is, mégpedig az elrablását,¹ ami a későbbi évszázadok folyamán számos művészt megihletett.² Mint egységes népcsoportot először egy mozarab krónikás, Cordobai Izidora említi az európaiakat 769-ben írt művében, amelyben a muszlimokkal vívott Poitiers melletti csatát (732) örökíti meg. A későbbi századok folyamán az Európa elnevezés szinte fel sem merül.³ Az európaiak ugyanis nem egy földrészhez tartozva keresik identitásukat, hanem a kereszténység jelenti azonosságtudatuk lényegét. A középkorban a keresztény tan biztosítja az európaiságot. Az első európai egységtervek is csak a 15. században, az oszmán veszély megjelenésekor születnek meg. Podjebrád György cseh király a nyugati hatalmak összefogását sürgette a keresztény közösség megvédésére e veszéllyel szemben, igaz ebben a kontinentális szövetségről szóló tervben az Európa szó nem fordul elő. II. Piusz pápa említi először Európát úgy, mint az ott élő népek közös hazáját, amikor az oszmán veszélyt hangsúlyozva erősíteni kívánja a keresztény és európai azonosságot.

A 16. századra tehető a modern európai tudat kialakulása az ekkor bekövetkezett nagy jelentőségű változások hatására. Az addig ismert világ kitágulásával az európaiak egyre több ismeretet szereztek az Európán kívüli világról. A földrész ekkor kezdi magát, népeit, a többi kontinenshez viszonyított helyzetét felfedezni. Egyre több gondolkodó és filozófus dolgoz ki olyan tervet, amely konszenzuson alapuló egység megteremtését tartalmazza. Az egységes Európa modelljét egy belső békében élő, keresztény közösségben képelték el, amely hatékonyan képes védekezni a külső támadások ellen. „... az egység legnagyobb előnyének a béke fenntartását, a háború elkerülhetőségét tartották.”⁴

Ebbe a gondolati körbe tartozik az európai egység eszméjének egyik előfutáraként, Maximilien de Béthune, ismertebb nevén Sully hercege,⁵ aki az európai államok törökellenes szövetségének a létrehozását sürgette. „A béke fenntar-

¹ A görög mitológiában Európé a föníciai Agénor király lánya, akit Zeusz bika képében ragadott el és vitt Krétára.

² J. NAGY László: *Az európai integráció politikai története*. Gradus ad Parnassum Könyvkiadó, Szeged, 1999. 9.

³ Uo.

⁴ URWIN, Derek W.: *A közös Európa. Az európai integráció 1945-től napjainkig*. Corvina, Budapest, é. n. 10.

⁵ Maximilien de Béthune duc de Sully (1560-1641) a 16-17. századforduló francia politikai életének egyik meghatározó személyisége. IV. Henrik bizalmasa, támogatója, a hugenotta háborúkat követő konszolidáció nagy alakja, nevéhez fűződik Franciaország belső békéjének megteremtése és európai szerepvállalása.

tását úgy kívánta elérni, hogy a hatalmak egymás érdekeit figyelembe véve megegyeztek volna Európa felosztásában. A később felmerülő vitákat egy általuk létrehozott Főtanácsban tárgyalások útján rendezték volna. Ez a terv sugallja először az európai államok (s nem a keresztény népek) konföderációjának gondolatát.”⁶ Sully olyan európai konföderációra gondolt, amelyben 15 állam működött volna együtt. Ezek az államok, mindegyik négy küldöttel képviselve, létrehoznának egy hatvan fős Állandó Tanácsot, amely törvényhozó szervként szabályozná az államok közötti együttműködést. Az európai biztonság megteremtésére pedig megjelenik egy félelmetes erejű európai hadtest gondolata is.⁷

A Felvilágosodás térnyerésével, a liberális és demokratikus eszmék megerősödésével az integrációs gondolatok középpontjába a vallási egység helyett az intellektuális egység került, amely a független területi egységek végének lehetőségét is magában foglalta.⁸ William Penn⁹ volt az első, aki már 1696-ban megjelent művében felvetette, hogy szükség volna egy közös európai parlament létrehozására az elaprózott európai államok helyett. Híres tervezete az európai béke jelenéről és jövőjéről a vezető nagyhatalmak felelősségét hangsúlyozza az európai egység kialakítása kapcsán. Penn Európát német, francia és angol övezetre osztaná, majd ezek egyesülésének fontosságát hangsúlyozta. Szerinte Európa egysége és a hosszú távú béke szempontjából a bővítés második szakaszként Oroszország és Törökország integrációjára is sort kell keríteni. A terv kapcsán felmerült ellenvetésekről így vélekedik: „Elérkeztem a legutolsó akadályhoz: az uralkodók és az államok elveszítenék szuverenitásukat, s ez számukra elfogadhatatlan lenne. Ez szintén hibás feltételezés, hiszen saját területükön éppoly hatalmasak maradnának, mint ezelőtt. Sem szuverenitásuk mértéke, sem jövedelmük nem csökkenne, sőt, a háborús költségvetés sem viselné meg őket, s elképzelésem szerint ezt az összeget a közjó javára lehetne fordítani. Így tehát az államok szuverenitásán nem esne csorba, azonban egyiknek sem lenne fennhatósága a másik felett. Amennyiben az államok ezt szuverenitásuk korlátozásának fognák fel, ez azért van, mert így a nagy hal nem tudna több kis halat lenyelni, tehát az egyes országok egyrészt védve lennének a támadásoktól, másrészt pedig ők maguk is képtelenek lennének az agresszióra.”¹⁰

Az egységtervek megalkotói között jelentős gondolkodó abbé de Saint-Pierre,¹¹ a „jó abbé”. Az örökbéke-tervezet foglalatata című művének rövidített formája a 18. század első évtizedeiben ötször jelent meg. Ebben a béketervezetben

⁶ J. NAGY: 11.

⁷ SULLY, Maximilien de Béthune : A tervezet. IN: J. NAGY László - KÖVÉR Lajos (szerk.): Az európai egységeszme dokumentumai a XVI. századtól 1945-ig. Gradus ad Parnassum Könyvkiadó, Szeged, 2000. 14-16.

⁸ URWIN: 10.

⁹ William Penn (1644-1718): angol politikus, kvéker vezető.

¹⁰ PENN, William: Miként valósítható meg a béke a jelen és jövő Európájában. IN: J. NAGY - KÖVÉR: 31-32.

¹¹ Charles Irénée Castel de Saint-Pierre (1658-1743) a korai francia felvilágosodás egyik jelentős alakja. Az akadémia tagja, a halhatatlanok testületének kancellárja, számos pénzügyi és közigazgatási reformterv szerzője.

abbé de Saint-Pierre olyan intézményrendszert vázol fel, amelyben a népek alapvető érdekeit szem előtt tartva, az uralkodóházak és az államok közötti konfliktusok békeltetés és bíraskodás útján történő megoldását hangsúlyozza. Ezt az Általános Szerződés öt alapcikkelyének elfogadása biztosítaná. Ezek ki mondják, hogy az uralkodók között állandó és örök szövetség jöjjön létre, amelynek működését a tagországok anyagi hozzájárulása biztosítaná. A szövetségesek nézeteltérés esetén lemondának a fegyveres megoldásról, amelylyel csak a szerződésszegő hatalom ellen élnének. Végül a szavazási eljárás módjait vázolja, megemlíti a többségi szavazással hozott döntéseket és a vétőjogot.¹² A kor jelentős gondolkodói, köztük Voltaire és Leibnitz is kételkedéssel fogadták a tervezetet. Gondolatainak fontosságát, a benne rejlő eredetiséget csak a 20. században kezdik értékelni, amikor a béke megőrzésére létrehozott nemzetközi szervezetek alakulnak, köztük az ENSZ és a Hágai Bíróság, illetve a szupranacionalitás elemeit is magukba foglaló európai szervezetek, mint a Montánunió és a Közös Piac.

Rousseau is fenntartásokkal, de érdeklődve tanulmányozta az abbé tervezetét, majd *Vélemény az örök békéről* címmel a saját elgondolásait is közzétette. A francia filozófus szerint, aki föderalistának vallotta magát, a nemzeti érdekre alapozott államok föderációja biztosíthatná a békét Európában. Kant is osztja ezt a nézetet, sőt továbbmegy ennél mikor azt állítja, hogy az örök békét csak a köztársasági eszmén alapuló államok tudják megteremteni, mert ott a háborúhoz az állampolgárok beleegyezését is meg kell szerezni.¹³ Kant az örök béke eszményi állapotának feltételrendszerét keresve az államok között olyan jogi szabályozást feltételezett, ami kizárja a háborús fenyegetettséget. Gondolatai ekképpen jelennek meg az 1795-ben kiadott *Az örök béke* című művében: „*Nem szabad igazi békeszerződésnek tekinteni az olyant, mely egy jövődő háború anyagának titkos fenntartásával kötött. Mert hiszen akkor az csak fegyverszünet volna, az ellenségeskedések eltolása. Nem béke. A békeszerződés egyszerre eltöröl minden meglévő okot eztáni háborúra. [...] [de] a békeállapot az emberek között [...] nem természeti állapot [...]. A természeti állapot inkább a háború állapota. [...] A békeállapotot tehát [...] intézményileg létesíteni kell. [...] a köztársasági alkotmánynál eredetének tisztaságán kívül [...] megvan a kívánt eredménynek kilátása is: tudniillik az örök békéé. Ennek a következő az alapja: Tegyük föl, hogy a polgárok hozzájárulása szükséges elhatározni, legyen-e háború, vagy ne legyen? [...] A polgárok nagyon jól meggondolnák, hogysen ilyen rossz játékba kezdjenek. Hiszen a háborúnak minden szorongattatását kellene evvel magukra határozni. [...] [Ezért] mindenkinek a saját biztonsága érdekében joga van és kötelessége is megkövetelni a többiektől, hogy vele [...] alkotmányba lépjenek: amelyben mindenikük joga biztosított. [...] kell lennie egy különös fajtájú szövetségnek, amelyet békeszövetségnek [...] nevezhetünk. Ez a szövetség [...] kizárólag valamely állam szabadságának [...] biztosítását [jelentené] önmaga részére és [...] más szövetséges államokét is, anélkül hogy [...] magukat nyilvános törvények, és kényszer alá kellene vetniök. A föderalitás ezen eszméjének lassankint minden államra ki kell terjednie. S ez*

¹² J. NAGY: 11-12.

¹³ Uo.

az út vezet az örök békéhez.”¹⁴ Kant azt a végkövetkeztetést vonja le, hogy a szabadság megteremtésére egyetlen lehetőség a föderáció, amelynek természetes célja a háború megelőzése.

Föderációs elképzelések a 19. században

Henri Saint-Simon¹⁵ a bécsi kongresszus idején hozta nyilvánosságra az *Európai államok újjászervezéséről* című tervezetét. A szerzőnek ebben az intézményes egységre vonatkozó részletes és alapos munkájában egy közös európai uralkodóról, kormányról és parlamentről szóló elgondolásai szerepeltek. Szerinte Európa békéjét és stabilitását csak Franciaország és Anglia szövetsége képes biztosítani. Ha a két ország ellentéteiket félretéve közös parlamentet hozna létre, e példa egy összeurópai parlament alakítására ösztönözne. Az angol-francia konföderációhoz később csatlakozhatna a német nemzet is, ha létrejön önálló kormánya.¹⁶ „Ma, amikor Franciaország csatlakozhat Angliához - véli Saint-Simon -, hogy a liberális elvek támasza legyen, nem marad más hátra, minthogy egysítsék és megmozgassák erőiket Európa újjászervezése érdekében.” Majd így érvel: „Ez az unió lehetséges, mivel Franciaország szabad éppúgy, mint Anglia; ez az unió fontos, hiszen csak ez tudja a két ország közötti nyugalmat biztosítani, és megmenteni az őket fenyegető rossztól; ez az unió megváltoztathatja Európa helyzetét, hiszen Anglia és Franciaország egyesülve erősebb, mint Európa többi része.”¹⁷

A 19. századi gondolkodók egyik nagy hatású képviselője volt Giuseppe Mazzini,¹⁸ aki a nemzetállam demokratikus koncepcióján alapuló összeurópai szervezet eszméjét hirdette. Úgy képzelte el Európát, mint a republikánus nemzetállamok együttesét. Mazzini azt vallotta, hogy az európai nemzetek testvéri együttélését kell megvalósítani, a „Hazák Európáját”. Határozottan elutasította a föderalista elképzeléseket, szerinte először a nemzeti egységet kell megteremteni, a konföderáció létrehozása csak a következő lépés lehet. Mazzini eszméi számos vitát váltottak ki, többen úgy érezték, hogy a nemzetállami keretek ellehetetlenítenék a nemzetek közötti szabad társulás folyamatát.¹⁹ Ekkoriban jelenik meg az *Európai Egyesült Államok* kifejezés is, ami igen elterjedt a 19. századi értelmiségi körökben: ezt választotta jelszavául számos békemozgalom. Az 1849 augusztusában háromnapos párizsi békekonferencián, az elnöklő Victor Hugo is kiáll az Amerikai Egyesült Államokkal szoros kapcsolatot akaró Európai Egyesült Államok megteremtéséért. Hugo abban reménykedik, hogy

¹⁴ KANT, Immanuel: *Az örök béke*. IN: J. NAGY – KÖVÉR: 65-70.

¹⁵ Claude-Henri de Rouvroy Saint-Simon (1760-1825): francia gondolkodó, a szociológia egyik előfutára, az utópista szocializmus képviselője.

¹⁶ J. NAGY: 13.

¹⁷ SAINT-SIMON, Claude-Henri de: *Az európai társadalom újjászervezéséről*. IN: J. NAGY – KÖVÉR: 78.

¹⁸ Giuseppe Mazzini (1805-1872) itáliai forradalmár, az olasz „Risorgimento” (nemzeti ébredés) fő ideológusa.

¹⁹ BÓKA Éva: *Az európai egység gondolat fejlődéstörténete*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2001. 124-130.

az ágyúgolyókat majd szavazócédulák váltják fel, s nem lesz más csatatér, mint „a kereskedelem előtt megnyíló piac s az eszmékre kitárulkozó emberi szellem”.²⁰ Egy későbbi írásában is hasonlóképpen vélekedik: „A béke [...] most már mindenkié. A béke [...] sérthetetlen. [A béke a]z ideális állapot a munkához, a cseréhez, a kínálat-hoz és kereslethez, a termeléshez, az iparágak vonzásához, a gondolatok mozgásához, az emberek ide-oda áramlásához.”²¹ A francia irodalom kiemelkedő alakja öntudatlanul is egy európai közös piac és kulturális közösség jövőképét vázolta fel.

Bármilyen nagyratörők voltak is ezek a tervezetek, alkotóik és követőik a politikai élettől távol tevékenykedtek, így gondolataik nem voltak hatással a kor politikai vezetőire. A gazdasági integrációra vonatkozó tervek azonban nagyobb siker lehetőségét rejtették magukban. Adam Smith, David Ricardo és Jean-Baptiste Say, a klasszikus gazdaságelmélet megalapítói meggyőződéssel állították, hogy a nemzetközi kereskedelem szabadsága gazdasági fellendüléshez teremtene alapot a nemzetek között.²² Számos államférfi is meglátta a vámunióban, vagy a szabadkereskedelmi övezet valamilyen formájában a politikai lehetőségeket. Leginkább mégis Richard Cobden volt az, aki nemcsak az angol kormányt győzte meg a szabad kereskedelem politikai hasznáról, hanem egész Európában hirdette annak fontosságát, hitt ugyanis társadalomformáló, morális erejében. Álláspontja szerint a nemzetközi kereskedelem korlátainak eltűnésével megnövekedne a jólét, ami szükségtelenné tenné a háborúkat.

A hasonló jellegű gazdasági együttműködések európai léptékű beindítására tett kísérletek azonban kudarcot vallottak. A szabadkereskedelmi egyezmények rövid életűek voltak, a vámuniók pedig csak regionális méretet öltöttek, protekcionista jegyeket mutatva, amivel kiváltották a többi állam ellenszenvét. Így a gazdasági egység gondolata ugyanolyan sorsra jutott, mint a politikai integráció eszméje.

A 19. század második fele a nemzetállamok születésének, megerősödésének, ám egyben az egyenlőtlen fejlődésnek a korszaka is. Összességében azonban Európa fejlődése rendkívül dinamikus, a kontinens egyre magabiztosabban tör előre és formálja a maga képére a világot. Az államok közötti versengés, a nemzetek gazdasági önellátásba vetett hite végül az I. világháborúhoz vezet. A Nagy Háború ellenben súlyosan megzavarja Európa magabiztosságát, és életre hívja az európai egység megteremtésére irányuló első tényleges lépéseket is.

Európai egység gondolat a két világháború között

Az I. világháború Európát és az egész emberiséget is megrázta. A fejlődés töretlenségébe vetett hitet, a belle époque nyugodt korszakát súlyos politikai és gazdasági problémák ingatták meg. A hanyatlás érzése az egész kontinenst hatalmába kerítette. Európa súlya a világgazdaságban jelentősen csökkent, az

²⁰ J. NAGY:13.

²¹ Hugo, Victor: *Az európai egységről. Üzenet a lausanne-i békekongresszushoz.* IN: J. NAGY - KÖVÉR: 112.

²² MEZEI Géza: *Helyreállított Európa. Európa-építés és egységstratégiák a Marshal-terotól a Nizzai Szerződésig.* Osiris Kiadó, Budapest, 2001. 23-24.

Amerikai Egyesült Államoké pedig rendkívül megnőtt. A gazdasági és a politikai élet is bizonytalanságokkal volt tele.²³ A háború tragikus élménye, a világban végbement hatalmi átrendeződés, a válságból kiutat keresőket ismét arra ösztönözte, hogy újra az európai államok összefogását, egyesülésük útját keressék. A gazdasági együttműködés ebben az időszakban kisebb jelentőségű elképzelésekre korlátozódott, jóllehet a 20-as években többen a gazdasági, ipari és kereskedelmi kooperáció szükségességét sürgették. Éppen ezért jelentős esemény volt a Nemzetközi Acélkartell, más néven a Nemzetközi Acélegyezmény létrehozása 1926-ban. A szervezetet néhány acélgyártó vállalat alapította abból a célból, hogy Németország, Franciaország, Belgium, Luxemburg és a Saar-vidék acéliparának fejlődését előmozdítsa, és ellenőrzése alá vonja az európai exportpiacot. *„Többen az európai gazdasági unió alapjainak a megteremtését, a Szén- és Acélközösség létrejöttét ehhez az egyezményhez kötik.”*²⁴ Mindennek ellenére a vámtételek rögzítését kialakító struktúrák és egyéb gazdasági szövetségek tevékenysége nem nevezhető túl sikeresnek.²⁵

Coudenhove-Kalergi Páneurópa-eszméje és terve

Az egységmozgalmak ismét politikai síkra terelődtek, amelyek közül a Páneurópa-mozgalom volt a legjelentősebb. Richard Nicolaus von Coudenhove-Kalergi 1923-ban jelenteti meg Bécsben *Páneurópa* című könyvét, melyben az európai föderáció szükségessége mellett érvelt, végül pedig az Európai Egyesült Államok létrehozását tűzte ki.²⁶ Eszméi ugyan nem forradalmian újak, de jelentős politikusokat sikerült maga mellé állítania. Olyan személyiségek voltak az Unió tagjai mint Konrad Adenauer, Georges Pompidou és Carlos Sforza, akik az európai integráció 1945 utáni történetében kiemelkedő szerepet játszottak.²⁷

Coudenhove-Kalergi kozmopolita európai arisztokrata volt; családjának egyik ága Németalföldről, a másik Krétáról származott, édesanyja japán volt. Ő maga az Osztrák-Magyar Monarchia területén, apja Csehországi birtokán nevelkedett, de mindig inkább európainak vallotta magát, és egész életében az európai föderáció létrehozásán munkálkodott. *„Mindehhez az indíttatást és hitet az adta neki, hogy a Monarchia föderalista átalakítását célzó tervek veresége után a közép-európai kis nemzetállamok nacionalizmusának a megfékezését és a nagyhatalmak azzal való jászmáit csak egy egész Európa területére kiterjedő föderalista szövetségi po-*

²³ BÓKA: 159.

²⁴ Uo.

²⁵ Ilyenek voltak a Belux (1922), az Oslói Megállapodás (1930), az Ouchy-i Megállapodás (1932), amelyek mind a vámtarifák csökkentésére irányultak, elsősorban a Benelux államok és a skandináv országok között. URWIN: 12.

²⁶ Coudenhove-Kalergi Páneurópának Európa politikai fogalmát nevezi a földrajzi fogalommal szemben.

²⁷ URWIN: 13.

litika érvényre jutása esetén tudta elképzelni.”²⁸ Coudenhove-Kalergi az európai föderalizmus történetének az egyik legjelentősebb gondolkodójává vált, úgy vélte, hogy a demokratikus rendszerű nemzetállamok rendezőelveként csak a föderalizmus működhet, és ehhez szorosan kapcsolódik az európai identitás-tudat kialakítása is. Nézeteit a Páneurópa-mozgalom alapjául szolgáló *Páneurópa* című munkájában fejtette ki részletesen. Tervének lényege, hogy Európának politikai és gazdasági regionális föderációvá kell alakulnia, amit azzal indokolt, hogy komoly külső és belső veszély is fenyegeti. Kívülről két irányból leselkedik rá veszély: Keletről a Szovjetunió, ami katonailag és politikailag fogja leigázni, az Atlanti-óceán túloldaláról pedig az Egyesült Államok, ami pénzügyileg és gazdaságilag. „Ha Európa el akarja kerülni végzetét és azt a veszélyt, hogy nemzetközi harcmezővé és kizsákmányolás tárgyává váljon – fejtegeti művében -, [...] ki kell nyilvánítsa egyként való fellépését az Európán kívüli hatalmak minden támadása vagy területi igénye ellen.”²⁹ A belső ellenséget a nacionalizmusban látta, amely széttagolódást, állandó területi és etnikai összeütközést eredményezhet. „Minél kevésbé ismeri [egy nemzet] a szomszédjait, annál inkább gyűlöli őket. [...] egy eljövendő filozófiai irányzat fogja a sovinizmust elpusztítani, és megnyitni az utat a tolerancia felé a nemzetek között.” – reménykedik a szerző.³⁰ Ezek a külső és belső veszélyek újabb háborúba sodorhatják Európát, amiből egyetlen kiutat lát, s ez az európai integráció.

Coudenhove-Kalergi négy lépésben képzei el az európai országok integrációját, a Páneurópai Uniót. Először összehívják a Páneurópai konferenciát, ahol mindenkit igyekeznek meggyőzni az európai integráció szükségességéről, majd megegyeznek abban, hogy az országok közötti vitákat kötelező nemzetközi döntőbíráskodással rendezik, vámuniót hoznak létre és elfogadják a föderalista alkotmányt.³¹ Ebbe az unióba azonban eltérő okok miatt, de sem Nagy-Britanniát, sem a Szovjetuniót nem hívná meg. Az előbbit azért nem, mert egy interkontinentális birodalom fejként jobban kötődik távoli földrészekhez, mint Európához. Azt javasolja, hogy a későbbi szövetség kössön vele megállapodást, és ápoljon vele szoros baráti kapcsolatokat. Az utóbbi országot pedig azért nem, mert a bolsevik hatalom szakított a demokráciával.

Sok Európáról gondolkozóhoz hasonlóan, ő is úgy gondolta, hogy az európai egység legfőbb akadálya a francia-német ellentét. Úgy vélte, hogy a két nép kibékülésének elengedhetetlen feltétele a demokratikus és republikánus Németország megteremtése és a területi követelések megszüntetése: „[Az unió] soha nem fog megvalósulni, amíg az ügyek léghőre politikai problémáktól mérges, amíg a németek Danzigot és Felső-Sziléziát visszakövetelik, amíg Franciaország a német egység szétrobbantásán dolgozik. Mindezek a próbálkozások Európa térképének a megváltoztatására, háborúhoz vezetnek, holott a létező határok elismerése, ugyanakkor a vámhatárok elleni harc az Európai Egyesült Államokhoz vezet. Itt az államok közötti hatá-

²⁸ BÓKA: 161.

²⁹ COUDENHOVE-KALERGI, Richard: *Páneurópa*. IN: J. NAGY – KÖVÉR: 124.

³⁰ Uo. 131-132.

³¹ BÓKA: 164.

rok elvesztik jelenlegi jelentőségüket és egyszerű közigazgatási határokká alakulnak.”³²

Európa egységét veszélyeztető problémának látta a nemzeti-kisebbségi kérdés megoldatlanságát is. A békeszerződések erővel rendezték a kisebbségek helyzetét, ami a háború csíráját rejtí magában, a háború pedig szovjet vezető szereppel járna a térségben: „Nyugat-Európában nem szentelünk elég figyelmet ennek a veszélynek. Lecsillapítására csak egy eszköz van: a kisebbségek valódi védelme.”³³ Szerinte a határok módosítása nem, csakis azok megszüntetése jelentene megoldást. Az államhatárok csupán közigazgatási határok lennének, amelyek a személyek és az áruk szabad forgalmát biztosítanák. A kisebbségi kérdés békés rendezésére addig is javasolja a Tolerancia Ediktum elfogadását.³⁴

Coudenhove-Kalergi szerint a területi vitákat és határrendezések felülvizsgálatának a kérdését konfliktusok nélkül, az egyesült Európa keretei között kell megoldani. A kisebbségek védelme a tolerancia elvén alapulna, és a térség belső stabilitását szolgálná. Ezzel együtt ki kell alakulnia a páneurópai szolidaritás érzésének, az európai identitástudatnak, amely kiegészítené a nemzeti érzést. Az egyes embernek tehát a saját népéhez kapcsolódó identitástudatán felül egy európai identitástudatot is fel kell vállalnia, hiszen a nacionalizmuson, az előítéleteken és a nemzeti sztereotípiákon csak így lehet felülkerekedni. A francia-német megbékélést is e szellemiség jegyében szorgalmazta.³⁵ Coudenhove-Kalergi úgy vélte, hogy az európai egység megteremtésének útjában nem politikai akadályok állnak, hanem pszichológiaiak.³⁶ A nemzeteszmé hibás értelmezése ugyanis előítéletek és nemzeti sztereotípiák kialakulásához vezetett, amelyek az emberi pszichikum ellenségekéiből és félelmeiből eredtek. Mindezek eltorzították az emberi lelkeket, és rögeszmés nacionalizmust eredményeztek. Ezt az ellenségeskedést a politikusok mindig jól fel tudták használni a népek egymás elleni gyűlöletkeltéséhez. Coudenhove-Kalergi szerint ezt példázza a francia-német viszály is. Hitt abban, hogy a páneurópai közösségi érzés kialakulása megoldást jelenthet a nacionalizmus leküzdésére, és ezáltal megszülethet az európai népek közötti egység érzése, és az európai identitástudat. Ha tisztáznák, hogy a nemzet és állam szétválasztható fogalmak, akkor a nemzetekfelettség elvét képviselő föderáció egyre erősebben érvényesülhetne. Coudenhove-Kalergi szerint, ha a páneurópai érzést érvényesíteni hagynák, akkor minden jó német, francia, lengyel és olasz egyúttal jó európai is lenne.

Coudenhove-Kalergi folytatja tehát a Penn, Saint-Pierre, Kant által képviselt föderációs irányt, de Uniójának soraiba álló politikai személyiségek nagy száma sem leplezte azt a tényt, hogy csakúgy mint kortársai és elődei esetében, ez a szervezet sem ért el semmilyen gyakorlati eredményt.

A Páneurópa eszme nem tudott tehát tömegmozgalommá válni, de értelmi-

³² COUDENHOVE-KALERGI 126.

³³ Uo. 135.

³⁴ J. NAGY:16.

³⁵ BÓKA: 164.

³⁶ Uo. 165.

ségi körökben sikert aratott. Coudenhove-Kalergi föderalizmusa mindenekelőtt Aristide Briand³⁷ politikai nézeteire hatott, aki szintén nyíltan vallotta, hogy a békés jövő az európai államok szövetségének megteremtésével képzelhető el.

A Briand-terv

1929-ben Briand egy páneurópai regionális unió létrehozását kezdeményezte, amelynek célja a béke megszilárdítása volt Európában, diplomáciai egyezmények útján. Ezen kívül Németország helyreállítását, és a francia-német közleledést is sürgette a nemzeti ellentétek lecsillapításával, törekedve az európai integráció előmozdítására. Fontosnak tartotta az európai országok politikai együttműködését, amelyek csak így szállhatnak szembe a gazdasági életben uralkodó kiegyensúlyozatlansággal. Coudenhove-Kalergihez hasonlóan ő is szorgalmazta az európai összefogást az Oroszországgal és Amerikával szembeni védekezéshez. Szerinte az európai béke megőrzéséhez az európai államok gazdasági, vámügyi és katonai kooperációjára lenne szükség, egy föderatív szövetség életre hívásával.³⁸ Ugyanebben az évben Briand tárgyalásokat folytatott az angol és a német kormánnyal egy jövőbeli gazdasági összefogásról. A gazdasági szövetség kialakítását a politikai egységhez vezető út első lépésének tartotta. Genfben vázolta először egy európai föderatív szövetség létrehozásáról szóló tervét az európai országok képviselői előtt. A genfi tanácskozás megbízta Briand-t egy memorandum kidolgozásával, amelyet ő el is juttatott a kormányokhoz 1930 májusában. Briand tervének jelentősége abban állt, hogy az ő „terve volt az első olyan lépés az európai egység gondolat történetében, amikor egy európai nemzetállam miniszterelnöke az európai egység ügyét hivatalos rangra emelte, s külpolitikai programjává tette”.³⁹ Briand föderalista szövetségi kezdeményezéseit a francia kormány is bizalommal fogadta. Európa politikusai kénytelenek voltak foglalkozni az üggyel és véleményt nyilvánítani a memorandummal kapcsolatban. Hét évszázad sikertelen és elfelejtett tervezetei után, ez az első eset, hogy a gyakorlati élet és a politika témájává válik egy föderatív egység-esszme gondolat! Briand javaslatában a Szovjetunió kivételével egész Európát egy egységes szövetségbe tömörítené, amely stabilan foglalná el helyét a világ rendjében. Az egység helyett a szövetségre tette a hangsúlyt, ami azt jelentette, hogy a nemzetállamok szuverenitását és függetlenségét helyezte előtérbe. Gazdasági téren vámuniót, közös gazdaságpolitikai irányítás megvalósítását tervezte, így az életszínvonal az unió egész területén egységesen emelkedhetne. Célja a termékek, a tőke és a munkaerő szabad áramlásának megvalósítása, a termelés ésszerűsítése, a gazdasági rendszerek közelítése volt. Feltétlenül szükségesnek látta a kormányegyezséget a gazdasági együttműködés elveiben.

³⁷ Aristide Briand (1862-1932) francia politikus, a parlament tagja, több ízben miniszterelnök, ill. külügy-, belügy-, kultusz- és igazságügyi miniszter. Nobel-békedíjas (1926).

³⁸ BÓKA: 170.

³⁹ Uo. 171.

Azt hangsúlyozta, hogy az európai uniónak alulról felfelé épülő demokratikus közösségnek, föderatív szövetségnek kell lennie, amit csakis nagyszabású, gondos szervezőmunkával lehet megalakítani.⁴⁰

Tervét végül minden állam elutasította. A legáltalánosabb vélemény az volt, hogy a politikaival szemben a gazdasági együttműködésnek kell elsőbbséget biztosítani. A közös európai érdeken felülkerekedtek a nemzetállam szuverenitását féltő, a nacionalizmust erősítő hangok. Mindez lehetetlenné tette az európai egység gondolat gyakorlati megvalósítását. Briand így teljesen egyedül maradt. Az ellenben tisztán látszott, hogy az európai államok szövetségét csak gazdasági együttműködés útján lehet megszervezni, de csak akkor, ha a közös szervezetek nem sértik a tagállamok önállóságát. Az európai egység kérdése azonban a II. világháború utolsó szakaszáig nem merült fel újra.

⁴⁰ Uo. 172.